

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 2.

Tárkány Szücs Ernő
Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport
www.jogineprajz.hu

Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok

SZOKÁSJOG ÉS JOGSZOKÁS

I.

Szerkesztette: Nagy Janka Teodóra

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KULTURATUDOMÁNYI, PEDAGÓGUSKÉPZŐ
ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR

SZEKSZÁRD
2016

SZOKÁSJOG ÉS JOGSZOKÁS

I.

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 2.

Sorozatszerkesztő: Nagy Janka Teodóra

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS JOGI NÉPRAJZI TANULMÁNYOK

SZOKÁSJOG ÉS JOGSZOKÁS

I.

Szerkesztette: Nagy Janka Teodóra

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KULTÚRATUDOMÁNYI, PEDAGÓGUSKÉPZŐ
ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR

SZEKSZÁRD
2016

Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport
www.jogineprajz.hu

ISSN 2064-888X
ISBN 978-963-429-080-3-ö
ISBN 978-963-429-081-0

© Szerzők 2016
© Szerkesztő 2016

Készült *A jogtörténeti kutatások új forrásai: jogi kultúrtörténeti,
jogi néprajzi digitális adattár*
K-109191 számú OTKA pályázat támogatásával

Kiadja: Pécsi Tudományegyetem
Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar

Felelős kiadó: Dr. Horváth Béla dékán

Borító és könyvterv: Erky-Nagy Tibor
Technikai szerkesztő: Szabó Ernő
Nyomda: Szekszárdi SZC Nyomdája
Vezető: Ábrahám Norbert

TARTALOMJEGYZÉK

I.

Előszó.....	7
Preface	9
Vorwort	11
Bánkiné Molnár Erzsébet: A jogi gondolkodás és a társadalmi normák változásai a 18. század első felében a Jászkun kerületben	13
Bárh János: A népi jogéletkutatás forrásai a székely köznépi családok „levelesládáiban”	32
Bató Szilvia: Változatok culpára – szakirodalom és praxis a reformokban	38
Béli Gábor: Női törvényes öröklés a Hármaskönyvben	60
Bódiné Beliznai Kinga: Talár vagy díszmagyar? Adalékok a bírói uniformis történetéhez	75
Bognár Szabina: A jogszokásgyűjtés és ami mögötte van. Egy nyitrai levéltáros család két generációja: Tagányi Imre (1808–1881) és fia, Tagányi Károly (1858–1924)	93
Gelencsér József: A hónaposok szőlőbeli jogviszonya a Káli-medencében.....	114
Gyáni Gábor: Tárkány Szücs Ernő és a vásárhelyi Bethlen gimnázium	129
Herger Csabáné: A törvényes és az írott hitbér Baranyában 1848 után	139
Homoki-Nagy Mária: A szokásjog hatása a magyar magánjog fejlődésére	165
Horváth József: A kora-újkori nyugat-dunántúli kisnemesi végrendeletek jogtörténeti forrásértékéről.....	176
Kajtár István: Szakrális elemek a jogi kultúrtörténetben	196
Kisteleki Károly: Az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságának hatalmi szimbolikai elemei	204

II.

Kothencz Kelemen: Végrendelkezés Bajszentistvánon a 19. század elején.....	219
Kriston Vízi József: Büntetés, kiközösítés a népi gyermekjátékokban.....	236
Lanczendorfer Zsuzsanna: Krimiből ballada, avagy egy népballada-kutatás jogtörténeti vonatkozásai	244
Mezey Barna: Kényszer és szankció a nép joggyakorlatában	261
Nagy Janka Teodóra: A „jó Rend” szabályai: a makói történeti népi jogéletkutatás, mint jogi néprajzi kutatásmódszertani modell	271
Nánási László: Vajna Károly „Hazai régi büntetések” monográfiájának keletkezése és forrásai.....	281
Örsi Julianna: A közösségi élet szabályai a 18–19. századi Jászkunságban	302
Petercsák Tivadar: Az egri fertálmesterség útja a közigazgatási feladatoktól a hagyományőrző tisztségig	313
Szádeczky-Kardoss Irma: A hatalmi szimbolika keresztény köntösű tradicionalitása egyes Árpád-kori pénzeinken.....	325
Varga István: Egy jogszokás intézményesülése: törvénytelen születésű gyermekek tartása iránti perek a két világháború között	335
Varga Sándor: Táncszervező kezesek az erdélyi Mezőségen.....	355

Völgyesi Levente: A Hármaskönyvben fellelhető, a jobbágyság öröklésére vonatkozó szabályok továbbélése a 18–19. században, különös tekintettel a Tárkány Szücs Ernő munkássága során feldolgozott öröklési jogi népszokásokra	377
A tanulmánykötet szerzői	387
A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport szakmai munkája (2011–2016)	388
Fotók a konferenciáról	400
Content	404
Inhalt	406

A jogi gondolkodás és a társadalmi normák változásai a 18. század első felében a Jászkun területben*

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

A helyi autonómiával élő közösségekben a társadalom önszerveződésének kovácsa a szabadságtudat. A jászok és kunok történelmében a szabadságtudat mindenkor erős összetartó, koordináló erőt jelentett. Kimutatható ez a szabad területbe szerveződés időszakában éppúgy, mint a terület eladatása és népének jobbágsorba kerülése időszakában vagy a redempció után, helyenként egészen napjainkig. A jászkunokéhoz hasonló jelentőséggel bírt a szabadság és autonómia az erdélyi székelyek körében. Egyed Péter a „székely szabadság” kifejezést társadalmi szimbolikának tekinti.¹ Egyed fogalomalkotása nyomán a „jászkun szabadság” éppúgy a helyi társadalom szimbolikájának tekinthető a Jászkun területben, mint a „székely szabadság” a székely székekben. Úgy gondolom, Egyed fogalom alkotását tiszteletben tartva és annak szimbolikus érvényét elfogadva, a „jászkun szabadság” kifejezést méltán besorolhatjuk a jászkun társadalom sajátos jogi kultúrájának szimbólumai közé.

A történeti kutatás számos tanulmányban tárta fel, hogyan alakult át a kunok és a jászok személyes szabadsága a jászkun autonómiát és a jászkun öntudatot tápláló filozófiává, az önszerveződésnek erőt adó társadalmi szimbolikává a redempció után.² A Jászkun terület történeti-néprajzi

* Készült az OTKA K-109191 pályázat támogatásával.

¹ Egyed Péter: Intézmények erkölcsök és személyes szabadság a székely társadalomban. In: Korunk, XXXVII. (1978) 11. 919–926. p.

² Bánkiné Molnár Erzsébet: A jász és kun öntudat megnyilvánulásai a Kiskunságban. In: Jászkunok a XVIII–XIX. században. Történelmi és néprajzi tanulmányok. Debrecen, Csokonai Kiadó, év n. Uő: Földadta sors. Népélet a Jászkunságban (1745–1848). Jászberény, 2012.; Szabó László: A jász öntudat alakváltozatai. In: Selmeczi László (szerk.): Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. Szolnok, Damjanich János Múzeum. 1981. 129–145. p.; Szilágyi Miklós: A nagykun öntudat. In: Bellon Tibor–Örsi Julianna (szerk.): A Jászkunság összefoglalása. Karcag, 1996. 171–195. p.

szakirodalma több olyan feldolgozást tartalmaz, melyek a különböző szintű intézményeik jászkun redempció előtti működését, azok közösségükre gyakorolt hatását, szervező és összetartó erejét igazolják.³ A Jászkunságra vonatkozó szakirodalomból néhány a népi kultúra jogi területeire is kiterjedt.⁴ Ám azzal alig foglalkoztunk, mit jelentett, hogyan érvényesült a jászkun szabadság a helyi társadalom szokásjogi viszonyaiban és jogi kultúrájában, milyen szerepe volt a helyi igazgatás intézményeinek a jogi kultúra formálásában, hogyan hatott a szabadságeszme a népi kultúra jogi területeire. Mindezekre figyelemmel kutatásom jelenlegi szakaszában az egyes települések levéltári forrásaiból azokra fordítottam kiemelt figyelmet, amelyek a községi működést meghatározó gondolkodásmódba és a közösségi normák kialakulásába, változáiba adnak betekintést.

Amint a hivatkozott szakirodalom⁵ feldolgozta a földesúri alávetettség időszakában (1702–1745) nem csak megmaradt, hanem egyre differenciáltabban működött a Jászkun kerület helységeinek önkormányzati igazgatása. A kerületi önkormányzatban – mind a Német Lovagrend, mind a Pesti Invalidus Ház földesurassága idején – bár kiépült a földesúri adminisztráció – a Jászkun kerület kerületi tisztségviselői közül a földesurak csak a főkapitány kinevezési jogát tudták megszerezni, az alkapitány választott tisztség maradt, bár választását a földesúr hagyta jóvá. Az irányításban a generális közgyűlés részben megőrizte önkormányzati vonásait, részben a földesúri adminisztráció igazgatási fóruma lett. Az alapos jogismerettel és erős szabadságtudattal rendelkező kerületi igazgatás apparátusa a földesúri adminisztráció ellenére megakadályozta a robotkényszer bevezetését, s ez által

³ Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun autonómia. Szeged, 1995.; Gyárfás István: A jászkunok története I–IV. Budapest, 1992. (reprint); Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Budapest, 1979.; Uő: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurassága 1731–1745. Budapest, 1992.

⁴ Bánkiné Molnár Erzsébet: Földadta sors. Népélet a Jászkunságban (1745–1848). Jászberény, 2012.; Papp László: Kiskunhalas népi jogélete. Budapest, 1941.; Szabó László: A jászsági nagycsalád és az öröklés jog (a leányrész) In: Radics Kálmán szerk. Vármegyék és szabad kerületek I–II. Debrecen, 2001. 233–240. p.; Szilágyi Miklós: A nagykunsági helyi jogszolgáltatás szokásjogi alapja. 321–336. p.; Őrsi Julianna: Családi és vérségi kapcsolatok érvényesítésének jogi eszközei a Jászkunságban a 18–19. században. 337–348. p.; Nagy Janka Teodóra: A Jászkunság és a jogi népszokásgyűjtés (1939–1948). In: Bánkiné Molnár Erzsébet szerk.: Jogszabályok – jogszokások. Kiskunfélegyháza, 2005. 363–374. p.; Őrsi Julianna: Népi bíraskodás a Jászkunságon a 18. században. In: Bánkiné Molnár Erzsébet szerk.: Autonóm közösségek a magyar történelemben. Kiskunfélegyháza, 2003. 153–166. p.

⁵ Lásd 3. lábjegyzet.

a földesúri majorsági gazdálkodás meghonosítását. A jászkunok az eladás ideje alatt mindvégig taksás jobbágyok voltak, akik az árenda megfizetése mellett szabadon gazdálkodhattak. A robotkényszer megtagadását az adásvételi szerződés tette lehetővé, amelybe befoglalták, hogy a kerületbeliek „a királyság törvényeiben elfogadott szokás szerint” kötelezhetők robotra. A szerződő Lovagrend nem volt tisztában azzal, hogy a jászok és a kunok soha nem tartoztak robottal, arra csak külön országgyűlési határozattal kényszeríthették volna őket. A bonyolult és hosszadalmas jogszerzést a lovagrend nem vállalta, inkább meghagyta „jobbágyainak” régi szokását és elfogadta az árendát a robot helyettesítésére. A robotkényszer elkerülésének következményei közül talán a legnagyobb hatásúnak a parasztgazdaságok megerősödését tekinthetjük, hiszen a lakosság gazdasági ereje nélkül nem valósulhatott volna meg a jászkun redempció.

A településeken az 1702 előtt kialakult igazgatási szervezet az eladás után is tovább működött, tisztségviselőit a lakosok választották. A választott tisztségviselőkkel működtetett közigazgatás apparátusa támaszkodva a helyi társadalomban ismert és eleven jogszokásokra jelentős eredményeket ért el a jászkun szabadság védelmében. A 18. század elején a jász és kun kerületek községeiben a közösségi önszerveződés hatása a községek helyi igazgatásban érvényesült legerősebben. Szabó László a Jászság 1705-ös összeírásából kimutatta, hogy az összeírt helyi tisztségviselők sokasága olyan közigazgatási rendszer működésére utal, amely a lakosság életének minden területét átfogta. „A község életében és halálában is mellette állott tagjainak.”⁶ A községre vonatkozó rendelkezéseket akár a kapitányoktól, akár a földesúri adminisztrációtól származtak vasárnaponként a falu lakossága előtt olvasták fel, a nótárius feladata volt a felolvasottak megmagyarázása, a rendelkezés megtartásáért a bíró felelt, akinek felelősségére a publikálandó levélben is figyelmeztettek. A többszöri ismételt felolvasás és magyarázat valamint az ügyek és események népgyűlés jellegű megvitatása közben ki-ki megtanulta, melyek a soron következő kötelességei, meddig és mire terjednek a saját és választott vezetőinek jogai. A helyi bíráskodás jogforrásai szintén a népgyűlések joggyakorlatában gyökereztek, a társadalmi együttélés normái a község mindennapi életében kristályosodtak a testületi üléseken megfogalmazott, jóváhagyott, elfogadott statútumokká. Ezek a jogforrások tehát nem felülről érkeztek, hanem „alulról törtek

⁶ Szabó László: Jász Etnikai csoport I. Szolnok, 1979. 174–175. p.

utat a főhatóságok felé”.⁷ A helyi bíraskodás a jogszokásokra támaszkodott, a szokáshoz igazodott a jogsértések kivizsgálása, felderítése, tárgyalása. Az ítéletekben azonban nem csak a közösség köznépi normarendszere tükröződött, hanem teret kapott a hatalmi érdek érvényesítése is.

A 18. század közepéig a megmaradt jegyzőkönyvekben alig van bejegyzés. Szabó László a jegyzőkönyvi írásbeliség mellőzését annak tulajdonította, hogy a községek belső önszerveződése a helyi gyakorlatban elfogadott jogszokásokra támaszkodott. Magam is így gondolom. Az 1750 előtti jegyzőkönyvi bejegyzések felsőbb rendelkezéseket, helyi normaszegéseket, a választott tisztségviselőknél és a helység konvenciósainak a lakosság iránti kötelezettségeit és jogait tárják elénk, csak az 1740-es években szaporodtak meg az egyéb, főleg a redempcióval kapcsolatos feljegyzések. Amikor a jegyzőkönyvekben jogforrásra hivatkoznak az legtöbbször szokás s csak elvétve írott jog. Arra is van példa, hogy egy jogügyletet azért nem ismernek el törvényesnek, mert a lebonyolítása sem az írott jognak sem a jogszokásoknak nem felelt meg. 1737-ben egy ház eladásának ellentmondott az eladó veje, mert sem szerződés nem készült az adás-vételről, sem az eladást jelképező szokást nem gyakorolták. A szokás szerint valamelyik párnát vagy egy széket ki kellett volna vinni a házból, annak jeléül, hogy az eladó abban „tovább már nem gazda”. A bíróság a vőnek adott igazat, hiszen a meg sem kötött szerződést a tanács sem hagyhatta jóvá, nem hirdethették ki és csorbult a birtokbavétel nyilvánossága is. A vő ilyen körülmények között nem értesülhetett az adás-vételről, s az elővásárlási joga, amely mint rokont megillette, nem érvényesülhetett.⁸

A jogszokások jelentőségére mutatnak a publikált rendelkezések nyomatékosításában fellelhető különbségek. A földesúri adminisztráció vezetője, aki magát főkapitánynak titulálta, körleveleinek befejező részében szankciók hangoztatásával emelte ki intézkedésének jogi érvényét. 1742 tavaszán Podhradszky hosszadalmas cikkelyekbe szedett körlevéllel próbálta megakadályozni az idegenek befogadását. Rendelkezésének megerősítésére

⁷ Kiss József: Helyhatósági bíraskodás a Jászkun Kerületben az 1730–40-es években. In: Cumania 12. Szerk.: Bánszky Pál–Sztrinkó István. Kecskemét, 1980. 283. p.

⁸ MNL JNSZML [Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára] Karcag tanácsai jegyzőkönyve 1737. 18. p. Az estét közli Györfy István: Egy régi jogszokás a Nagykunságban. In: Ethnographia XXXII. évf. 1. sz. 1921. 130. p. valamint Örsi Julianna: Jegyzőgenerációk. A vidéki értelmiség szerepe a mezőváros fejlődésében. Túrkeve, 2011a. 205. p.

Podhradszky a végrehajtás felelőseit a következőként nevezte meg: *minden czikkelyeiben való megtartására a Helység Bírái, Eskütti és Lakosi intetnek a Helység notariussinak pedig sub accessione sui officis parancsoltatik, hogy ki ki ezen Currenst praeteállyá, ne lehessen a Helység Bíráinak ezen rendelkezéseknek nem tudásával mentségek, sőt minden Vasárnap a Helység lakosi edgyütt lévén ezen Currenst publicállyák és continentiait magyarázzák, de magokis a nótáriusok is observállyák mind.*⁹

A kerületi közgyűlésekből kelt körlevelekben, ugyanebben az időszakban, az utasítások hatékonyságának növelését a rendeletet megelőzően már ismert jogszokások beemelése szolgálta. Az ilyen esetekben a kerület nem csak azt tudatta, milyen szankciókat von maga után ha a helység nem hajtja végre a közgyűlés határozatát. A szankciók mellett nem egyszer ott a végrehajtást buzdító, az intézkedést nyomatékosító régi szokásra történő hivatkozás. 1736 tavaszán a Jászberényben tartott generális gyűlésben a jelenlévők határozatot hoztak a helységek első bíróságáról, a kerületi assessorokról, választásukról és a szükséges határ megújításokról. „Az előbbeni régi szokás szerint továbbis statuáltatik hogy minden helységh az maga határit minden esztendőnként Szent György nap előtt statualt 24 f. büntetés alatt tartozik renoválni” – írták.¹⁰ A választott kapitányok, és a kerületi tisztségviselők ugyanis ismerték a helyi népi jogszokásokat, hiszen a kerületben éltek. A földesúri adminisztráció viszont bürokratikusán kívülről szemlélte a falvak működését, s intézkedéseit csak szankciók hangoztatásával tudta nyomatékosítani.

Települési szinten a tanácsi jegyzőkönyvek bejegyzései alapján vizsgáltam a tisztségviselők intézkedéseinek, döntéseinek jogi vonatkozásait. A gondolkodásmód megismeréséhez minden településen az azonos típusú eseményekre, igazgatási és jogszolgáltatási folyamatokra koncentráltam. A módszer elősegítette a községek közötti eltérések és az eltelt évtizedek során bekövetkezett változások felderítését. Jelenleg három nagykun kerületi (Kunmadaras, Kunhegyes, Túrkeve) és négy jász kerületi (Jászkisér, Jászdózsza, Jászsalsószentgyörgy, Jászfényszaru), valamint két kiskun kerületi (Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas) település jegyzőkönyveit tekintettem át, a folytatást a következő esztendőkre tervezem.

A jegyzőkönyvekben megfigyelhető, hogy a rituális keretek között lezajlott periodikus eseményekben, mint például, a bíró választás, az éves szá-

⁹ MNL JNSZML Kunmadaras, Protocollum 1742. 13–15. p.

¹⁰ MNL JNSZML Jászkisér, Protocollum 1736. 5. p.

madás, szinte minden alkalommal a jogszokásokra hivatkozva erősítik az intézkedés törvényességét. Ez akkor is érezhető, ha a szöveg direkt módon nem utal rá. 1730-ban Jászfényszaru számadásában olvasható: *„Mi Alúl írt Nemes Jász Fényszarusi Bírák, Esküttek, és Községes Lakosok, Adgyuk érté- sére mindeneknek az kiknek illik ez levelünknek rendiben; hogy helységünk- nek igaz törvénnye, s Régi édes eöreginknek helyes és szép szokása szerint az 1728 dik esztendőben Markó Jakab Uram eő Kegelme Feő Bírája, és Török Mihály Uram eő kegyelme kiss Bírája lévén helységünknek; Annak oká- ért eő kegyelmek, a szép igasságnak rende és mivoltának folytatására való nézve: előttünk magok számadását ki terjesztvén, és ki világosítván, egyszer s mind korcsma és mészár székbeli jövedelmekről, nem külömben Arenda, és Portionak Quantum fel vetése szerint való Perceptioirol számot adván: [...] Azért praesentes attestallyuk, Hogy felül írt Markó Jakab eöreg Bíránk, Török Mihály Kis Bíránk jó akaró urainkat eő kegyelmeket több magokhoz tarto- zó tiszttel együtt absolvalyuk; Ugy hogy sem most, sem jövendőben semmi némű szín és akarmitis gondolhatunk Practica, vagyis inventio alatt, semmi némű praetentioval ne legyen és neis lehessen, seőt inkább minden nemű leg- itismus inpetitorok ellen , tartozunk eő kegyelmeket tucalni, defendalni és oltalmazni; melynek erősségére és nagyobb allandóságának mi voltánkál hi- telére adtuk ezen absolutionalis levelünket, Helységünk szokott illő Pecsétivel, s magunk nevei subscriptiojaval, meg erősítven Jász Fén Szaru 3.apr. 1730.”¹¹* A jegyzőkönyvben név szerint felsorolták a jelenlévőket, hiszen ők voltak az ünnepélyes akció hiteles tanúi, s a falu közösségének képviselői.

Az évente ismétlődő számadási procedúra jegyzőkönyvezésében csekély fogalmazásbeli eltérés mutatható ki. Fontos jellemzője az ünnepélyesség és annak rögzítése, hogy a számadás lebonyolítása és a számadó felmentése őseik szokása szerint történt. Jászfényszaruban az 1742-ben kelt felmentő bejegyzésből ugyanaz a szokásjogi hivatkozás tűnik elénk, mint 12 évvel korábban:

„Mi Nemes Jász Fényszarusi Bírák és esküttek Praesentem recognoscálljuk és agyuk tudtára mind azoknak az kiknek illik, hogy nemes Jász Fényszaru Helységünknek ordinarius Bírája Halápi János Urunk eő Kegyelmek Szabó István kis Bírájával és több hozzá tartozandó Polgárjaival együtt adott szá- mott az Helységünk Lakossai előtt régi édes öreg attyáink szokások szerint minden némű proventusokrúl Arenda és portio impositákrúl és Erogatiokrúl

¹¹ MNL JNSZML Jászfényszaru, Protocollum 1. 23-24. p.

és Malombéli perceptiokrúl, és erogatiokrúl. [részletes számszaki elszámolás] „mind ezekről előttünk Számadását megh világosította volna Semmivel Res-tantarius nem maradt hanem plenariae (teljesen) mindenekrül eleget tett. Ehez képest az modo imposterii eő kegyelmük és hozzá tartozandó tisztjeit absolválljuk, úgy hogy sem mink sem posteritásink eő kegyelmeken vagy is successorin semminémű Praedensióink ne lehessen, hogy ha pediglen valaki ez iránt háborgatná, tartozunk minden némű Impeditorok ellen oltalmazni; kinek is nagyobb és állandóbb el hitelére adván ezen absolutionalis levelün-
ket.”¹² A jegyzőkönyvi bejegyzést ekkor is a számadáson jelenlévő személyek név szerinti felsorolása tette hitelessé. A jelenlévők között a 12 évvel korábbiakhoz hasonlóan név szerint felsorolták a jelenlévő tanácsbelieket, és az úgy nevezett közönséges lakosokat. A számadás ily módon jelképesen ugyanúgy, mint 12 évvel régebben az egész faluközösség előtt zajlott.

Jászdózsán Jászfényszaruhoz hasonló ünnepélyességgel tartották meg a számadást, de ők a szokásra történő közvetlen hivatkozást elhagyták a feljegyzésből. „Számot vetvén N. Szikszai Miklós Bíró Uramval minden Impositák, Introitusok, és Exitusokrúl, mellyeket percepiált, és erogált eő Kigyelme az 1740. maga feő Bíróságabéli esztendőben, mellyekrül is eő Kigyelme Istenessen, Dicséretessen számot adott, úgy hogy se eő Kigyelme az becsülletes Helységnek adós nem maradt azon említett 1740dik esztendőre sem pedig az Helység eő Kegyelmeének semmivel sem restált, Kiért is az B. N. Tanács parancsolattyából azon Számadásrúl, mintegy quietantiájúl örök emlékezetre improtocoláltatott 1741dik esztendőben, die 22án júli, Azon Számadás volt az egész Becsülletes Nemes Helység előtt; Úgy mint akkori Feő Bíró Szikszai Miklós Uram első esztendeire adván számot. Törvény Bíró Bálinth Tamás, Gulyás György, Nagy Istvány, Tóth Istvány, Bozóki Mátyás, és az többi becsülletes Esküt Uraimék előtt mp. et coram me Jurato notario Joanne Kirják pro tune Possessionis”¹³

Nem lehet tudni, hogy a nótáriusokon múltott vagy a települések közötti mentalitásbeli különbséget tükrözi, hogy a reformátusok lakta kunsági településeken sokkal szűkszavúbbak a számadás megtörténtéről készült bejegyzések. Túrkevéen a szokást nem is említik: „Számot vetvén N. Kallós István Urral az Festo S. Georgy 1727 egész két esztendőbéli Bíróságában interveniált Congesztrumokról és Erogatumokról, nem külömben maga költsön

¹² MNL JNSZML Jászfényszaru, Protocollum 1. 1742. 119. p.

¹³ MNL JNSZML Jászdózsa, Protocollum 1741. 5. p.

ki adott pénzeiről, melyet az Falu szükségére adott eő kegyelme azokban az esztendőkből, nem maradt eő kegyelme az Falunak adóssá sem az Falu eő kegyelmének, sőt az egész Datumig, sem adós eő Kegyelmének az Helység."¹⁴

Az esemény jegyzőkönyvi rögzítése azonban – amint az idézetből is kitűnik – ugyanúgy mint a jász helységekben, a számadó felelősség alóli felmentését jelentette, akit a faluközösség többé nem vonhatott felelősségre a rábízott közpénzekkel kapcsolatban. A számadót felmentő mondatot minden község jegyzőkönyvében megtaláljuk, jogi érvénye kétségbe sem vonható, amint nyilvánvaló, hogy a helyi közösségek jogszokásainak és szokásjogának is szerves része volt nem csupán az elszámoltatás, hanem az elszámoltatott munkájának ünnepélyes elismerése és a további felelősség alóli felmentése.

A 18. század első felében malombíró is választottak. A malombíró a község közös malmából keletkezett jövedelmét óvta, megakadályozta a tékozlást és mind ezek mellett a malom üzemeléséhez kapcsolódó konfliktusokban – közvetlenül vagy a helyi bíróságnak feladva az ügyet – eljárta. A malombíró számadás alóli felmentése a főbíróéhoz hasonló módon történt, de a felmentési formula eltért a főbíróétól. Jászdózsán a malombíró számadási felmentésébe befoglalták, hogy 1744-ben „*minden fogvatkozás, és tékozlás, avagy tellyes tehetsége szerint való gondviseléssel volt a Helységünk Malma körül*”.¹⁵

A felmentő formulák sablonosnak tűnő szövege valójában a bírói tekintélyt védte. Bírónak titulálták mindazokat a választott tisztségviselőket, akiknek a szava valamely rájuk bízott tevékenységben ügydöntő lehetett. A bírók között rangban első a főbíró volt, őt követte a törvénybíró. A redempció előtt ugyanis néhány településen a főbíró mellé külön törvénybíró is választottak. A törvénybíró egyedül nem ítélezett, egyike volt a tanácstörvényszék azon tagjainak, akik az első folyamodású bíróság funkcióit igazgatási feladataik mellett ellátták. Választottak bírónak titulált személyt bizonyos gazdálkodással összefüggő feladatok ellátására, felügyeletére, olykor időszakra szóló eseti megbízással. Közéjük tartozott a malombíró, a földbíró, az úgynevezett fogott bíró, a szőlőbíró, stb. Számuk és megnevezésük helyi meghatározottságú volt. Az előjárók tevékenysége folyamatosan a nyilvánosság előtt zajlott, s esetleges normaszegésük gyorsan szóbeszéd tárgya lett, amit a tekintélyrombolás elkerülése végett minden eszközzel

¹⁴ MNL JNSZML Túrkeve, Protocollum 1733. május 31. 7. p.

¹⁵ MNL JNSZML Jászdózsza, Protocollum 1. 1745. május 8. 14. p.

igyekeztek megakadályozni. A lakosság szemében az igazság megszemélyesítője és törvényes őre a kapitány és a főbíró volt, mögöttük mindenki más háttérbe szorult, ismereteiken kívül esett.

Ahogy a helyi normák, úgy az igazságkeresés rendje és intézményrendszere is fokozatosan alakulhatott ki. A lakosok szemében a kapitány volt az a személy, aki ítélkezhetett vitáik, sérelmeik esetén, akitől a falu előjárói-val szemben is védelmet és igazságtételt kaphattak. A közgondolkodásban teret nyert bizalom középkori gyökerekből táplálkozhatott, s besorolható abba a körbe, amelynek középpontjában a már említett jászkun szabadság, mint társadalmi szimbolika áll. A kunok számára adott 1279. augusztus 10-én kelt királyi oklevél – melyet a Jászkun kerület megszerveződése után a jász és kun kerületek alkotmányos alapjának tekintettek – elismerte etnikai autonómiájukat, amibe befoglalta a kun társadalom jogszokásait és szokásjogát. A kiváltságlevél megengedte, hogy belső ügyekben a nemzetségi bírák döntsenek. A jászok 1323-ban Károly Róbert királytól kapott oklevele szintén tartalmazta azt a kiváltságot, hogy *„kapitánnyá és bíróná szabadon választhatnak bárkit, akit akarnak, mindazonáltal a királyi felséghez hűséggest.”*¹⁶ A kapitányok különleges tekintélyét a kunok és jászok számára az idők során kiadott királyi oklevelek sorra alátámasztották, előjogaikat az általuk irányított közösség jogszokásai megőrizték és nemzedékről nemzedékre hagyományozták.

A 17. század elején a Jászságban *„mikor valaki bort kezdett a faluban, minden hordóból egy-egy iccze járt az kapitányoknak, az ki Dósában lakott, – ha az mészáros tehenet vágott akár Dósában, akár Négyszállásban, annak is a nyelve és veséje a kapitányoknak járt, ki Dósában lakott.”*¹⁷ A község közös tulajdonának haszonvételeiből a kapitányt egyharmad rész illette. A kapitány természetbeni járandóságának szokása érvényes volt a halászó vizekből, a Millér rekeszes morotváiból kifogott halra épp úgy, mint a jász település határában szedett madártozásra, és a vizes réteken, például a Sebesérfenéknek nevezett réten fogott csíkra. A fogást követően legelőször a kapitány részét kellett kivenni, s csak azután lehetett a megmaradt kétharmadot tovább osztani. A kapitány, ha akart, lemondhatott a maga részéről.

¹⁶ Gyárfás István: A jász-kunok története I–IV. Budapest 1990. (hasonmás kiadás) III. 463–465. p.; Kring Miklós: Kun és jász társadalmeelemek a középkorban. In: Századok, 1932. 35–63, 169–188. p.

¹⁷ Gyárfás István: A közbirtokossági és községi vagyonokról. In: Jász-Kunság I. évf. 6. sz. 1868. febr. 9. 43–44. p.

A középkori gyökerű társadalmi mentalitás folyamatos hagyományozódását igazolják jegyzőkönyvi forrásaink. 1742-ben, kocsmai mulatozás és beszélgetés közben a beszélgetők a bíró ellen fordultak. A harag oka a szerintük hibás földosztás volt, amiért az egyik sértett a bírót kicsapatta volna a faluból, sőt még az adójának kifizetését is megajánlotta, csak menjen ki a faluból. Az ügy kivizsgálása közben kihallgatott egyik tanú szerint a helytelenített beszélgetésben elhangzott: „*Bírák Uraink csak magok között osztják el a jó földet. Teremtő útét úgy segillye holnap kihozza a kapitányt*” A másik tanú a perbe fogott Nyíri Gergelytől hallotta, megesküdt, hogy „*holnap kihozza a főkapitányt, hogy ossza el a földet*”. Az idézetthez hasonló megnyilvánulások minden esetben megismétlődtek, amikor úgy gondolták a főbíró vagy a tanács megsértette a szokást és nem az elvárt igazságosság szerint cselekedett. Ilyenkor mindig akadt valaki, aki kimondta: felmegyek a kapitányhoz. Az efféle fenyegetőzést, mind a közvélemény mind a tanács eltúrte, de a földesúri korszakban már zavar keletkezhett a bírósági hatáskörök érvényesülésében, mert 1731. februárjában az egyik bűnügy tárgyalásakor szükségesnek tartotta a türkevei bíró jegyzőkönyvezni, hogy ha valakit sérelem ér először a „*Helységbeli N. Törvényszéken*” tartozik kivizsgáltatni, de ha előbb a kapitány esküttyének vagy magának a kapitánynak adja elő, s a pertől elmarad vagy valamely részben egyezség születik is a kapitánnyal, követelését fenntarthatja. A kapitánynak azonban hiába volt megkülönböztetett tekintélye, a jelenlétében történt békekötések semmivel sem voltak tartósabbak, mint a tanács előttiek. A visszaesők vinculumma azonban jóval nagyobb volt, mint amit a főbíró kiszabhatott. 1744 nyarán ugyanaz a két házaspár már másodszor kötött békét egymással Kálmán Imre nagykun-kapitány előtt. A második békekötéskor a kapitány arra az esetre, ha ismét felbontanák a békességet 100 botütést szabott vinculumnak.¹⁸

A mindennapok történéseinek, konfliktusainak igazságkereső és igazságosztó folyamataiban a lakosok legkönnyebben a főbíróhoz fordulhattak. A főbírókat ők választották, ismerték, maguk közül való ember, tekintélyes gazda volt, akit betöltött hivatala emelt lakos társai fölé, aki ismerte a helyben törvénynek számító szokásokat, és tudta hol a helye az egyes embernek, családnak a falu társadalmában. A szomszédasszonyok veszekedéseiben, a kocsmai és egyéb verekedésekben, az apróbb és nagyobb sértegetések, lopások, erkölcsi normaszegések első és természetes igazságtevője a főbíró

¹⁸ MNL JNSZML Kunmadaras, Protocollum 1733–1830. /1744. 17. p.

volt. Ha valaki magát saját ügyében bírónak tette, az hatalmaskodás vétkével került a főbíró elé és önbíráskodásáért megkapta méltó büntetését.

Hatalmaskodásnak tekintették, ha egy konfliktusban – többnyire veréssel – a sértett fél maga vett elégtételt. Ilyenkor a megvert személy, még inkább annak hozzátartozói panaszt tettek a bírónak. A bíró elé vitt panasz lényege és esetenként ismétlődő formulája az esemény felvázolása mellett mindenkor az volt, aki elégtételt vett az a „*Bíró úr híre és akarattya nélkül magát bírónak tette*”, vagyis hatalmaskodást követett el. A hatalmaskodás büntetése 12 forint volt. A 12 forintos büntetés nagynak számított, a vizsgált helyiségekben más bűnügyek esetén a visszaesőket büntették 12 forintra. Például Jászdózsán, aki a közös határban tilalom ellenére nagyobb mennyiségű nyársnak való fát vágott, annak a büntetése 3 máriás volt, ha ismételten hasonló bűncselekményt követett el, akkor 12 forintot kellett fizetnie büntetésül. A közvagyon megkárosítása esetén a büntetés pénz kétharmada az egyházé lett, az egyharmadon pedig bort vásároltak, amit azután közösen megittak. A békepohár ivásának többféle módját gyakorolták, anélkül, hogy a békepohár kifejezés elhangzott volna az ítéletben. Ezt a fajta szankciót gyakran alkalmazták, ha a bíróság elé állított személy megsértette az előljárásság valamelyik tagját. Az ügy kivizsgálása és a normaszegés megállapítása után a felek 1 icce pálinka áldomással békéltettek, és az ítéletbe befoglalták, aki a békét felbontja, büntetésül 12 forintot fizet.

Ugyancsak 12 forintos büntetés járt a rossz példaadásért, ha az a bíró tudomására jutott. 1733-ban Túrkevéen azért kapott 12 forintos büntetést Nagy Mihály, mert azt mondta az öccsének: „*viseld meg legénységedet öccsém, akármilyen rosszat tselekedjél, míg én élek ne félyl*”. Nagy Mihály rossz példát mutatott a testvérének, ezért feljelentették, s a bíróság elítélte.

A 12 forintos szinte rituális büntetést akkor is kiszabta a bíró, ha az ítélet kihirdetésekor azonnal elengedett belőle valamennyit. Túrkevéen, amikor 1735-ben Csótó János az egész tanácsot szidta büntetésül 12 forint megfizetésére ítélték. A büntetést először személyenként kellett volna megfizetnie, majd néhány nap múlva, amikor a tanúk meghallgatása már megtörtént a büntetés összesen 12 forint lett, de ebből csak 6 forintot kellett megfizetnie. Az engedmény oka nem derül ki a jegyzőkönyvből. A legvalószínűbb, hogy a büntetés ténylegesen kifizetendő mértéke igazodott a bűnös anyagi teherbíró képességéhez, amit a faluban nagyon jól ismertek.

A hatalmaskodás kategóriáján belül a legnagyobb véteknek az számított, ha magát a bírót, a bíróságot sértették meg. Utóbbi esetben nem a bírósá-

got, hanem a bírákat szidták, hiszen gondolkodásuk szerint csakis egyes személyek követhettek el hibákat. Ha a közvélemény hibásnak, sértőnek talált egy-egy intézkedést, soha nem a bíróságot, hanem a bírót vagy bírákat kárhoztatta. Nem úgy, ha olyan tanácsi döntésről volt szó, amit nem fogadott el a lakosság. Ilyenkor nem valamelyik esküdtet, esküdteket, hanem a tanácsot kárhoztatták. A tanács intézménye megszemélyesítődött a szóbeszédben, a bíróság azonban kikerült az emberközelinek számító körből, megmaradt misztikus, hivatalos fórumnak. Bírálhatók a lakosok szemében a bíróság intézménye helyett csak a bírák lehettek. Amikor Jászkiséren Deló Ferenc azt mondta „*egyet megnyomorítanak mászt felemelnek*” ezekkel a gondatlan szavakkal a bírót és személyében a tanácsot is megsértette becsületében, büntetése személyenként 1 forint lett. Amennyiben az egész tanácsot számoljuk, ez a büntetés 12 forint.

Halason a bírói tekintélyt rombolóknak írásbeli kötelezvényt kellett adniuk, hogy hasonló vétket többé nem követnek el. A halasi Tari János a bírák házánál – a helység házánál, a tanács házánál, ahogy máshol nevezték – mivel tartozására figyelmeztették, a bírák ellen támadt és bántalmazta azokat, ezért kénytelen volt megjavulására írásbeli kötelezvényt adni. Tari ebben kötelezte magát, hogy ezután a bírák szavát megfogadja s ha *„én szót nem akarván fogadni többé bíráimnak ellene támadnék, szavakat nem fogadnám legh kisebbik dologbanis ... sőt ha ezen excessusom rendkívül való lenne, mint mostis volt, Bírák Urak az Urak kezére, érdemem szerént való büntetésre, talyiga tolásra, avagy más rendelendő büntetésre adattassam”*.¹⁹ A bírói tekintély védelmében olykor a pénzbeli büntetésnél és a megszégyenítésnél is hatékonyabb büntető eszközhöz folyamodtak. 1742-ben Jászdózsán beírták a jegyzőkönyvbe *„Valaki a Bíró szavát nem akarja fogadni, és nem is fogadta, vétessen el a földgye, és az után, ha nem fogadgya mennyen ki, és az kik magokat nem legitimálták, honnand jöttek, és jöttek a falubúl ki mehetnek, és mennyenek is”*.

A jászdózsai ítélet súlyosságát akkor érthetjük meg teljességében, ha tudjuk, amilyen gazdasági előnyökkel járt még a földesúri hatalom alatt is a Jász kerületben élés, és a büntetés által a Jász jogok elveszítése. A taksás jobbágy helyzete lényegesen kedvezőbb és kevésbé kiszolgáltatott volt a robotkényszerben élőknél. Az önkormányzatok több olyan jogot meg tudtak menteni a földesúri birtokbavételtől, amivel a helység gazdasági

¹⁹ MNL JNSZML Halas F50 N°4/1731. október 3.

erejét növelhették. Ilyen volt a beneficiumok községi kezelésben tartása. A kocsmák, a mészárszékek, a halászat, a vadászat jövedelmei, a földesurat illették volna, de a tanácsok ellenállása, a kezelés átadása helyett ezeket is az árenda összegébe szorította. Az árenda viszont – mivel a tanácsok soha nem adtak a földesúrnak pontos elszámolást – mindig kevesebb volt, mint a tényleges jövedelem. A megóvott közpénzek lehetővé tették, hogy a községek az előjáróik koordinálásával új pusztabérleteket szerezzenek, melyeket saját közösségi szabályaik szerint használtak. Ha az ítélet a vétkest kitiltotta a helységből vagy szántójának elvételével sújtotta, az elítélt kimondatlanul elveszítette a legelőhasználat jogát is. Kitoloncoltakat más szabadalmas településre sem fogadtak be, ha a szabad menetelű jászok közül kizártak valakit az földönfutóvá vált, esetleg zsellérsorsba kerülhetett valamelyik jobbágyfaluban. A Jász és Kun kerületekben az öngazgatás és az általa működtetett földközösségi rendszer a megmaradást és a gazdasági megerősödést segítette, s a legerősebb összetartó erőnek bizonyult. Akit azzal büntettek, hogy a kiköltözésre kényszerítették, annak nagyobb volt a büntetése minden tömlőcözésnél vagy megszégyenítésnél, és ha családos volt a büntetés az egész családját sújtotta.

A redempció előtt a földhasználatot a Jászságban és a Kunságban a helyi jogszokások szabályozták és a tanács felügyelte. A tanács által fogadott szegődményesek, pásztorok, csőszök népes csoportja mutatja, hogy a háttérhasználat és a falusiak gazdálkodási rendszere a faluközösségekben elfogadott szokásokon nyugodott. A tanács állapította meg, hogy a község által a földesúrnak fizetendő árenda összegéből a lakosnak mennyit kell fizetnie a közösbe. Az 1741. évi árenda elosztásából kiderül, hogy a tanács az egész község és az egyének érdekeit azáltal védte, hogy a fizetési kötelezettséget a teherbíró képességhez igazította. A legszegényebbnek is fizetnie kellett, hiszen aki a helységben lakhatás előnyeit élvezte, annak a terhekből is ki kellett vennie a részét. A maga személye után mindenki fizetett egy rovást, kivéve a koldust, de a koldus fiának már fizetnie kellett 1 tallért, a gazdák 15-16-17 éves fiaira pedig 1-1 rovást, azaz 1 forint fizetési kötelezettséget állapítottak meg. A többi árendát a vagyonra vetették ki. A lakosokat három kategóriába sorolták: egész helyes, fél helyes és fejszés megnevezéssel, fizetni kellett a ház és az állatok után is.

Különös helye volt a közvagyonban a malomnak. Amikor Jászdózsán malmot építettek, a tanácsban elfogadták, hogy a malomházra mindenki 2 forintot fizessen akár szegény, akár gazdag. Akik az után költöztek a helység-

be, hogy a malom felépült azoknak mintegy a terhek megváltásául a szerint kellett fizetniük a közpénztárba, hogy a helyben elfogadott három kategória közül az egész helyesek, a fél helyesek vagy a fejszések közé sorolták őket. Az egész helyes taksája egyszeri 12 forint, a fejszése 3 forint volt. Azt, hogy a teherviselés kötelezettsége mindenkre vonatkozik a Jászkun kerületben sehol nem kérdőjelezték meg. 1733-ban a generális közgyűlésben külön határozatot fogadtak el arról, hogy a helységek esküdteinek, amikor a helység javáért, annak érdekében járnak el, azaz a „*helység mellett fáradoznak... semminemű szolgálatra cselédjüket úgy marhájokat ne adigálják*”. Ugyaneikor mentetnek fel a katonaság beszállásolásaiból származó terhek alól.

Helyi sajátosságnak és korjelenségnek is tekinthető, hogy a vétkesek, ha valóban elkövették a normaszegést, jogosnak tartották a bűnhődést. Mindenkor elismerték sértő szavaikat vagy büntetendő cselekedeteiket, a tagadás nem szerepelt a maguk mentségére felhozottak között. Enyhítő körülményként esetleg a boros állapotra vagy a tudatlanságra, meggondolatlanságra hivatkoztak. Volt, aki azt állította, hogy a sértő kijelentéseket nem sértésnek, hanem tréfának szánta, de az elhangzottakat elismerte.²⁰ Az ilyen tréfa 1 icce pálinkába került, amit békekötésük jeléül közösen megittak. Azt, hogy mi számít normaszegésnek nem foglalták írásba, hiszen mindenki tudta. A káromkodókat mindenkor elítélte a közvélemény, megszégyenítő büntetésük soha nem maradt el, hiszen valaki mindig feladta a vétkeseket. A káromkodás, mint a közösség erkölcsi normáját sértő cselekedetnek a büntethetőségét és szankcióját csak 1744-ben foglalták írásba, mert túl sokszor fordult elő a vétek elkövetése, és nyomatékositani kellett a tilalmat. Bizonyára hozzájárult a jogszokás statútummá emeléséhez, hogy a Jászkun kerület községi és kerületi vezetői mindent megtettek, hogy kedvét keressék a katolikus királynőnek, hiszen ügyvivőik folyamatosan arról tájékoztatták megbízóikat, hogy hamarosan felszabadulhatnak a földesúri függés alól. Ezért nem csak a katonaállításban és a harcokban jeleskedtek, hanem közösségük erkölcsi kordában tartását is erősebben igazították a felsőbb hatalom elvárásaihoz. A községi statútum megszületése különleges esemény volt, ezért megfogalmazása ünnepélyes keretek között történt. A tanács jegyzőkönyvében mindenek előtt a jelenlévőket sorolták fel, akik között először a főbíró, a törvénybíró és az esküdteket találjuk, majd a törvényalkotásra való felhatalmazás és a törvény részletezése következett

²⁰ MNL JNSZML Jászdózsa, Protocollum 1738–1782./1743. 11. p.

különös tekintettel a szankciókra. „A Szent Lélek Malaszttya és Istennek segétségéből tettünk ilyen törvényt, melyet meg is tartunk, s mind pedig megtartatunk alattunk valókkal is, hogy valaki Attával, és Teremtettével akár ki legyen az, minden személy válogatás nélkül az Deresben, vagy is a Templomnál lévő kalodában meg csapatik, vagy is Büntettetik ötven Pálczával, vagy 50 Korbácsval, mely büntetést semmi némű fizetése az Bűnösnek, vagy más adománya ell nem vétetik”²¹ – írták. A statútum szövegébe befoglalták, hogy vigyázókat rendeltek, akik a káromkodókra figyelnek. Jászdózsán ekkor négy név szerint megnevezett személyt valamint a hadnagyot és a tizedest rendelték vigyázóknak. Utóbbiak a rendészeti igazgatásra évente megválasztott és felesketett szegődményes alkalmazottak voltak, akik esküvel fogadták, hogy feladatukat a számukra megszabottak szerint végzik.

Az esküt tett úgynevezett hites személyek közé tartoztak a főbíró, a törvénybíró és a tanács többi tagján kívül a hadnagyok, tizedesek, a polgárok, az ármások, és a szegődményes pásztorok. A 18. század első felében Túrkevén a mészáros is a hitesek közé tartozott, s midőn a tanúk vallomásából bebizonyosodott, hogy Mészáros Varga István egy neki levágásra átadott marha „valamely részét mázsálatlan elmérte” akkor „hiti ellen cselekedett”, amiért eklézsia követésre ítélték.²²

Az eklézsia követés büntetést a források tanúsága szerint az esküszegések bűnébe esettekre alkalmazták. Esküszegő lett a község hites alkalmazottja, ha a beiktatásakor letett esküjét megszegte, munkáját nem a tőle elvártak szerint, a közösség hasznára végezte. Súlyosabb esetben, ha a hitel szolgáló szegődött hite ellen cselekedett szolgálatából elcsapathatott. Ugyancsak Túrkevén történt 1732-ben, hogy az arra az évre megfogadott úgy nevezett „esztendő ármás hadnagy” éjszakai vigyázó szolgálatát alatt a gyanús háznál mulató borivók közé bement, velük együtt ivott. Mivel „eő kegyelmének kellett volna az ollyatén törvénytelen dolgot vigyázni és büntetlen nem hagyni kötelessége ellen véteni ítéltetett, azért mostani hittal való szolgálatától admoveáltatik, 12 forintokig büntetése; és eklézsia követésre ítéltetik.”²³

Az 1740-es években, a jegyzőkönyvekben terjedelmesebbek lettek a bejegyzések, és több településen szükségesnek tartották a jogszokások és

²¹ MNL JNSZML Jászdózsa protocollum 1738–1782./1744. 11. p.

²² MNL JNSZML Túrkeve protocollum 1730. 30. p. szept. 13.

²³ MNL JNSZML Túrkeve protocollum 1732. 50. p.

szokásjogok írásba foglalását illetve új törvényerejű szabályozás meghonosítását. A redempció ügyének előrehaladtával megszorodtak a különféle hatóságok rendelkezései. A rendelkezések azonban ideig-óráig bizonyultak hatékonynak. Az évszázadok mindennapi gyakorlatában letisztult jogi tartalmak jogszokásokká alakultak, beépültek a lakosság közösségi normarendszerébe, gondolkodásába, amit tőlük idegen felsőbb rendelkezésekkel, sőt szankciókkal sem lehetett egyik napról a másikra megváltoztatni. A redempció hírére Jászkun kerületen kívüli helységekből a kerületekbe költöztek igyekeztek a törzslakosokhoz igazodni befogadásuk és saját gazdasági érdekeik miatt. A megnövekedett népesség és a kilátásba helyezett redempció elnyeréséért vállalt terhek így is számos konfliktust, engedetlenséget okoztak. Tudjuk, hogy az 1745. május 6-án engedélyett jászkun redempció megvalósulásáért a Jászkun kerület minden lakójának, elsősorban a földváltóknak erejükön felüli terhet kellett vállalniuk. A hatalmas tehervállalás több településen ellenállást váltott ki. Különösen a kiskunságiak valamint Árokszállás és Fényszaru lakossága sokallta a terhet. Ahhoz, hogy a redempcióért vállaltakat teljesíthessék a tanácsoknak szigorúan kordában kellett tartani az elégedetlenkedőket, behajtani a váltság összegét és nem utolsósorban igazságosan, azaz a lakosság számára elfogadhatóan lebonyolítani az új földosztást.²⁴ A Jászkun kerület számára Mária Terézia királynő redempciót engedélyező diplomája új korszakot nyitott, melyeknek törvényeit és megváltozott szokásrendjét meg kellett értetni és elfogadtatni a lakossággal. A változás megrendítő hatását érzékelteti az 1746-ban Jászkiséren megalkotott statútum keletkezése. Jászkisér lakossága kunsági eredetű volt és a református vallást követte. A település belső rendje zártabb és szigorúbb volt – később is az maradt –, mint a Jász kerület többi helységéé.

Egy év telt el a redempció engedélyezésétől, amikor a kiséri tanács elhatározta a statútum megalkotását. A terv nem aratott osztatlan pártolást, felmerült miért kell olyan dolgokról és rendtartásról gondoskodni, amilyen korábban soha nem volt *„sőt még Atyajinktól sem hallottuk, hogy valaha erül emlékeztek volna mégis jó helységh tartott emberek és jó gazdák voltak”*. A választ is olvashatjuk: *„mivel a nép igen engedetlen és szófogatatlan el annyira hogy kiki maga akaratosan kíván járni azért a közönséges jónak*

²⁴ A redempció elnyeréséért folytatott törekvésekről és a lebonyolítás módszereiről lásd: Bagi Gábor: A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig 1745–1848. Szolnok, 1995.; Bánkiné Molnár Erzsébet: Redemptusok. Gazdaság és életmód Kiskunfélfegyházán a redempció első évszázadában. Debrecen, 2000.

*elő mozdítására, hogy a nép anyival is inkább engedelmességgel viseltessék, illő sőt szükséges hogy bizonyos statútumok és végzések legyenek punctumok szerint.*²⁵ A rendtartás kidolgozására négy fős bizottság kapott megbízást, melynek tagja volt a főbíró és a nótárius.

A helyi törvény írásba foglalásának szükségességét a kidolgozással megbízott deputáció a nép szófogadatlanságával indokolta, hozzátéve a tanács véleményéhez, hogy sokan közülük sem az Isten sem a haza törvényeit nem tanulták s „*a nagy tudatlanságban és megrögzött erköltstelen szokásban továbbis örömet kívánnának maradni*”. Ezért illő, hogy mindazt, amit e téren az elődök elmulasztottak most pótolják. Egyben elhatározták, hogy a megírandó dolgokat esztendőnként a bírótétel alkalmával az egész nép előtt felolvassák, s „*mélto hogy bé vágjuk és megh tarcsuk*”.

A konkrét törvénycikkelyeket megelőzi annak fejtegetése, mit kell tudni az igazságról, a törvényről és annak nemeiről, a szokásról és annak tulajdonságairól. A leírtakat összevetve a Werbőczy István Tripartitumának bevezetőjében olvasható fejtegetésekkel számos hasonlóságot, azonosságot találunk.²⁶ A statútum alkotással megbízottak, tehát jogi műveltségű tanult személyek voltak, akik jászkiséri lakosok lévén a helyi viszonyokat jól ismerték. Az oktató hangnemben megfogalmazott jogfilozófiai fejtegetések után következik a tényleges rendtartás a bíró feladatairól, hivataláról valamint a törvényhez illő dolgokról.

Az igazságból – írják – kétféle létezik, az egyik a természet szerinti igazság, ami az Istentől adatott, a másik a törvény szerinti igazság, ami a világi dolgok zsinórmértéke. Utóbbiakba sorolják az emberek közötti végzéseket, amit írott és kiadott törvénynek neveznek. A törvény pedig nem más, mint az igaz egyik ága, a méltó és jó dolgok tudománya. A törvényeket további két csoportba sorolták: egyik csoport a közönséges állapotokra (közállapotra) vonatkozhat, a másik csoport az magányosokra. Utóbbiak a személy szerinti igazságot tartalmazzák, kinek-kinek a jó sorát illetik.

A magányos, azaz az egyes személyekre vonatkozó igazságot három csoportba tagolták. Első a természet törvénye, aminek a lényege, hogy a természetből és nem a szerzésből születik. Tömören megfogalmazott filozófiája: *Úgy cselekedj mással amint akarod, hogy veled cselekedjenek*. A második csoportba sorolják a nemzet törvényét a harmadikba a polgári törvényt. A

²⁵ MNL JNSZML Kisér protocollum 1746. 56– 76.

²⁶ Werbőczy István: Tripartitum. Corpus Iuris Hungarici (CD-változat)

hosszas filozofálásból számunkra ez utóbbi érdekes, mivel ebbe a csoportba tartoznak a helyi törvények, az új státútum is.

Polgári törvénynek nevezik, amit egy község vagy város Isten dicsőségére és az emberek javára szerez, ez a törvény a város tulajdona. Ezért – írják – , ha helységünkben a közjóra akarunk használni, bizonyos rendet kell tenni. Kell, hogy ki-ki a maga kötelességét, a közönséges jónak előmozdítását a királyné és a haza törvényeinek praejudiciuma nélkül megértse. Majd feltesszük a kérdést: miért kell a törvény? A felelet: *„Ez okáért hogy az Törvénytől való félelem miatt az Emberek vakmerőségek megh tiltassék és a gonosz emberek az artatlanoknak ne árcsonak és az gonoszok vakmerőségekis és ártásra való erejek a büntetéstől való félelem miat megh zaboláztassék”.*

„...Minden Törvény az vagy valamit megh enged, avagy megh tilt, avagy büntet az vagy valamit parancsol. Enged úgy mint hogy a jó Vitéz és jószágos cselekedetű ember valami jutalmat kereshessen, Tilt úgy mint Senki ne lopjon, senki felebarátjának kárt ne tegyen, Istenit ne Káromolja s a.t. büntet, mint hogy aki embert ölend, Feje essék el érette. Parancsol penigh mikor így szól: Szeressed a te uradat Istenedet.”

Az oktatásba beemelték, amit szerintük tudni kell a szokásról. *„Az szokásról és annak megh erősítésiről jegyezzük megh röviden mi legyen a szokás, nem egyéb, hanem annak erkölcsből föl vött valaminemű oly Törvény az Embereknek az mely közönséges méltóságból ugyan Törvéntis szerezhethetne, és ez az oka hogy az szokásis nehányszor Törvénynek neveztetik. de megh kel tartani hogy azon szokás mindenkor és mindenek előtt tiz esztendőők folyásában állandó képen szokásban legyen.”* Werbőczy ugyanezeket fogalmazza meg törvénykönyvében a szokásról, de a Jászkun kerület helységei közül először itt, Jászkiséren rögzítették jegyzőkönyvben, a lakosságnak kihirdetendő rendelkezésben, hogy a szokásnak akkor van törvényereje, ha már tíz esztendő óta gyakorolták. Mai ismereteinkre lefordítva, a szokásokból kialakult társadalmi norma, amíg tíz esztendeig gyakorolják jogszokás, tíz év után átalakul szokásjoggá, azaz helyi szinten törvényerőre emelkedik.

Mivel a község életében a legfontosabb tisztség a bíráké volt, a státútum legelőször a bírák jogait és kötelességeit tárgyalja, mert ők azok, akik *„ítélettel törvényt mondanak”*, s ítéletüknek igaznak és törvény szerint valónak kell lenni. A hosszadalmas bevezetőhöz viszonyítva feltűnően röviden fogalmazza meg az ordinárius más néven főbírónak szánt oktatást. Idézem: *„Megh értvén az Bíró mijért mondatik Bírónak azért tisztiben és hivatallyában szorgalmatossan el járván Kötelességének esmérje lenni hogy a mely dol-*

gokat Fő és Districtualis Tiszt Uraimék parancsolnak és az mellyeket a Nemes Tanács concludal serényen és minden idő halasztás nélkül effectuallya, és végben vitesse. nem külömben alatta levő tisztviselőkre kivált a szék Birora quantumot szedő perceptorra és a Csaplárosra szorgalmatossan vigyázzon, gyakran próbára vonván, az Szék Bírót és Csaplárost.”

A statútumban sorra veszik a tanácsbelieket, a nótáriust, a borbíró a malombíró, a hadnagyot, a polgárokat, majd legvégül a köznépnek szánt instrukciók következnek. A céheket a köznéphez sorolják. A lakosságnak szánt oktatásban részletezik a közösségi együttélés szabályait, külön felsorolva mi az, amit ezentúl Kiséren írásba foglalt statútummal tiltanak, s a tilalmak megszegői milyen szankciókra számíthatnak. A statútum a mindennapi élet egész területére kiterjed, a viselkedési szabályoktól a gazdálkodás szabályozásáig. Az 1799-ben megjelenő Jászkun statútumot megelőző korszakból ez a húsz oldalnyi jegyzőkönyvi feljegyzés a legrészletesebb helyi törvény, amit jelenleg a Jászkun kerületből ismerünk, s ami kétséget kizáróan beemelte a jogszokást a helyi törvények, a statútumok sorába.